

FANTOLY ZSANETT

A jogi személyek büntetőjogi jogalanyiságának kérdésköre a holland és francia jogban, tekintettel a küszöbön álló magyar szabályozásra

A napjainkban tapasztalható rohamos gazdasági és pénzügyi fejlődés, illetve a környezetvédelmi problémák elodázhatatlansága miatt Európa egyre több országában vált szükségsszerűvé a gazdasági társaságok, jogi személyek büntetőjogi felelőssége – Btk- ban történő – szabályozása.

A kérdés – jelenlegi súlyával – a második világháború utáni időszakban jelenik meg az európai jogfejlődésben: mikor is tért hódít az ún. "fehér-galléros" bűnözés. Az államok olyan új – tipikusan gazdasági társaságok illetve azok vezetői által elkövetett – bűncselekményekkel szemben kénytelenek fellépni (pl.: pénzmosás, környezetszennyezés), amelynél a nemzetközi összefogás országhatárokat figyelmen kívül hagyó ideológiája elengedhetetlen.

Maga a jogi személy büntetőjogi felelőssége, mint felelősségi forma az angol-szász, praktikus joggyakorlatot folytató jogrendszerből indult, ma is ott a legfejlettebb. Tekintettel azonban arra, hogy az angolszász jogi kultúra alapjaiban különbözik az európaiától, az Angliában és USA-ban meghonosodott szabályozás nem szolgálhat az európai jogharmonizáció bázisául.

Az európai országok e tárgykörben történő összefogása egyre inkább elengedhetlenné válik és az Európa Tanács 1988. évi 18. sz. ajánlása¹ már sürgetőbben fogalmazza meg az igényt: "azok a jogállamok, amelyek büntetőjoga még nem tartalmazza a jogi személyek büntetőjogi felelősséget, fontolják meg újra a kérdést!" (Jelen határozat "jogelődjének" tekinthető a Tanács 1977. évi 28. sz. határozata, mely "A büntetőjog hozzájárulása a környezetvédelemhez" címet viseli).²

Amennyiben hazánk az EU tagállamává kíván előlépni, számunkra is elkerülhetlen lesz a jogi személy büntetőjogi felelőssége kérdéskörének átgondolása.

Jelen tanulmány az Európában legfejlettebbnek bizonyult holland és francia modellem elemzésével a hazai "de lege ferenda" szabályozás számára szeretne segítséget nyújtani.

¹ Az Európa Tanács Igazságügyi-ministeri Bizottságának ajánlása (1988/18) sz. - elfogadták 1988. okt. 20. Strassburg, Council of Europe Publications and Documents 1990. (Országgyűlési Könyvtár Európa Tanács gyűjteménye).

² Az Európa Tanács 1977/28. sz. határozata (lásd előbb).

I. Általános áttekintés

Problematikus kérdések

A jogi személy az általános, polgári jogi megközelítés szerint: a tagjaitól elkülönült gazdasági szervezet, amelyet az állam – törvényei útján – jogokkal és kötelességekkel ruház fel. A polgári jogi jogalanyiség kettős természetéből adódóan a természetes személyeken, embereken kívül a jogi személyek is jogalanyoknak tekintendők. Náluk a vagyoni jogosultságok elsődlegesek, bár esetenként bizonyos személyhez fűződő jogok is fennállhatnak. A jogi személy jogalanyiséga bejegyzésétől hatályos, innentől kezdve jogokat és kötelezettségeket szerezhet.

A jogi személyek gazdasági forgalomban való fellépése és tért hódítása 1988 óta fokozottan tapasztalható. A cégek állandó szervezettel és meghatározott gazdasági célra elkülönített vagyontömeggel rendelkeznek. Lassanként valamennyi gazdasági vállalkozás területén átveszik az irányító szerepet, egy-egy cég monopol helyzetet tud magának kialakítani a piacon.

A tökéletesen versenyző piac már a múlté. A betörő oligopol- és monopolvállalatok egyetlen célja: a profit, melynek eléréséhez, illetve folyamatos növeléséhez igyekeznek megtalálni a jogi kiskapukat. A banki tranzakciók áttekinthetetlen rendszere, a bűncselekményekből származó pénzek "tisztára mosása", legális üzleti vállalkozásokba történő befektetése, a környezetszennyezés óriási mértékűvé növekedése..., mind-mind olyan problémák, ahol az egyéni felelősség alkalmazásával már nem oldható meg a kérdés. Szükség van a gazdasági társaság közvetlen felelősségre vonására, és – ahol a polgári jogi, államigazgatási eljárások már nem eredményesek – a büntetőjogi felelősség bevezetésére.

Hatályos büntetőjogunk azonban az egyéni felelősség elvét vallja, így a jogi személy büntetőjogi felelősségének bevezetése számos büntetőjogi alapelv újraértékelését vetné fel. Hazánk jogalkotóinak is szembesülniük kell azokkal a problémákkal, amelyek a fejlett nyugat-európai jogállamok törvényhozóit is foglalkoztatják e tárgykörben.

1. A jogi személy, mint jogi fikció (ultra vires elve)

Az alapelv lényege, hogy a jogi személy nem más, mint a "jog" alkotta intézmény: jogi fikció. Ez meghatározza cselekvési lehetőségeit is: csak olyan "cselekedetei" lehetnek, amelyekre a törvény feljogosítja. Hogyan léphetünk hát fel egy – magunk alkotta – fikcióval szemben?

Választ a francia büntető kódex magyarázó, törvény-indokoló részében³ kapunk: a jogban a jogi személy igenis valóság, hiszen törvényszegéseket, hibákat követhet el; ha nem is a maga fizikai valóságában, de képviselői, dolgozói által. Ezen hibák viszont már az érzékelhető valóság részei és a bűnös(ök) azonosítása rendkívül nehézkes a gazdasági társaság keretein belül. Arról nem is beszélve, hogy általában több személy által elkövetett, önmagában ártalmatlan tevékenységek eredője lesz a bűnös magatartás.

³ A francia Btk. 121-2. cikkét lásd Nouveau Code Pénal. (Daloz. Paris, 1993-1994. 1727. p.)

2. *Mens rea elve*⁴

Az előbbi ponttal szorosan összefüggő szándékosság kérdését már a római jogban ismerték: "actus non facit reum, nisi mens rea sit" (a cselekmény nem bűnös, bűnös "agy" nélkül).

A jogi személyekkel kapcsolatban jelentkező probléma lényege e témakörben: a jogi személy büntetőjogi felelőssége nem állapítható meg egy esetben sem, tekintettel arra, hogy a jogi személynél nem beszélhetünk a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges bűnös szándékról. (Visszakapcsolódva az előbbi ponthoz: mivel a jogi személynek nincs önálló fizikai léte, nincs agya, csak a jogban létezik, így a szándékosság kérdésköre is erősen vitatható).

A francia törvényhozók sajátos megoldáshoz folyamodtak; azt állítván, hogy a jogi személy esetében is beszélhetünk önálló szándékról, amely lényegében nem más, mint a bűncselekmény elkövetésében résztvevő egyének szándékainak összegzése.

Arra a kérdésre, hogy ez esetben hogyan választhatjuk szét a jogi személy szándékát a vezető, képviselők szándékától; illetve, hogy kinek az intencióját tekinthetjük a gazdasági társaság intenciójának, még visszatérünk.

3. *A jogi személlyel szemben kiszabható büntetések*

A büntetések meghatározott fajtái fizikai valóságot feltételeznek, csak élő személyeken hajthatók végre. Ezáltal a jogi személynél értelmetlenné válik a halálbüntetés és a szabadságvesztés értelmezése, ami a pénzbüntetés előtérbe kerülését vonja maga után. A probléma ezzel kapcsolatban röviden úgy foglalható össze: lehetséges, hogy egy tekintélyes összegű pénzbüntetés kiszabása árán is "megéri" a gazdasági társaságnak, hogy tovább folytassa a büntetendő cselekedetet (pl.: környezetszennyezés). Ezért nem elhanyagolandó, hogy – a jogi személy felelősségének megállapítása mellett – természetes személyek is felelősségre vonhatóak legyenek, akikkel szemben viszont már valószínűleg nagyobb visszatartó hatással bír a szabadságvesztéssel történő fenyegetés. Ugyanakkor, ahogyan azt a francia törvény indoklása kiemeli: "el kell kerülni, hogy a társaságok büntetőjogi felelőssége olyan ernyő legyen, amelyet a természetes személyek felelősségének eltakarására használnak."

A hatályos magyar szabályozásban tehát – tekintettel arra, hogy szabadságvesztést értelmetlen jogi személlyel szemben kiszabni – kizárólag a pénzbüntetésre korlátozódna a gazdasági társaságokkal szemben alkalmazandó büntetések köre. A pénzbüntetés azonban meglehetősen polgári jogi illetve közigazgatási jogi természetű, így elgondolkodtató a kérdés: "miért hiányzik egyeseknek a büntetőjogi szankciórendszer a jogi személlyel szemben, amikor más jogágakban a jogi személy "halálbüntetése" is rendelkezésre áll?"⁵

Valójában Nyugat-Európában speciális szankciók széles köre szabható ki a jogi személyekkel szemben: a vállalat felszámolása, kapuinak bezáratása; a bűncselekmény sajtóban történő közzététele és ezáltal a társaság "jó hírnevének" ("good will"-jének) rontása; ingyenes közszolgáltatásokra kötelezés; illetve Hollandiában pl. a bűncselekményből származó pénz visszaszolgáltatása. (A büntetőjogon kívül tipikusan alkalmaz-

⁴ Simon P. *Robert-Tissot*: A fresh insight into the corporate criminal mind: Meridian Geobal Funds Management Asia Ltd v. The Securities Commission . The Company Lawyer, 1996/4.

⁵ *Fülöp Sándor*: A jogi személyek büntető jogalanyiséga. Magyar Jog, 1993/6. 343–351. p..

zák ezt a munkajogban is, ahol a napi 8 órát meghaladó tiltott túlmunka ellenétékét be kell szolgáltatni).

Hogy mi a hatékony büntetés a jogi személy törvénysértő magatartásával szemben, nehéz megválaszolni; különös tekintettel arra, hogy a gazdasági társaságnak nincs szégyenérzete, így a büntetés nevelő hatása is csorbát szenved.

4. A kétszeres értékelés tilalma

Ha – az előző pontban ismertetett módon – a jogi személy felelőssége mellett a természetes személy felelősséget is meg akarjuk állapítani, a kétszeres büntetés tilalmába ütközünk. Kétségtelen azonban, hogy lényegesen nagyobb visszatartó erővel bír, ha – a jogi személy felelősségének megállapításán túl – azt is megbüntetjük, aki a tényleges törvényszegő volt.

5. *Nulla poena sine crimine*

A jogi személyek büntetőjogi felelősségének megállapítása során esetenként olyan személyek is büntetést szenvednek, akik ténylegesen nem vettek részt a cselekmény elkövetésében (pl.: részvénytulajdonosok).

Miért kellene e személyeknek felelősséget vállalniuk a vezetésben bekövetkezett hibákért, ha nem tudják közvetlenül kontrollálni a management-et?

A – nem éppen kielégítő – magyarázat úgy foglalható össze: mivel ők választják vezetőiket, akik képviselik őket, felelősek az ezen személyek által elkövetett hibákért is.

II. Történeti fejlődés : Hollandia, Franciaország

1. Hollandia

A kereskedelmi tevékenység csirái már rendkívül korán megjelentek Hollandiában (gondoljunk csak a Hanza városok 1241. évi szövetségére), hogy 1602-ben a Kelet-Indiai Társaság megalakulásával – a gyarmatokról történő kereskedelemmel – betetőzék az ország gazdasági fejlődését.⁶

A kereskedelmi társaságok előtérbe kerülése – angol hatásra – a XVIII. századra tehető, és 1870-ben egy adótörvényben találkozunk először a kereskedelmi társaságok felelősségi formájával. (Nem véletlen a társasági felelősség adójogban történő megjelenése, hiszen a pénz – mint a kereskedelem gyümölcse – meghatározó eleme volt a fejlett holland gazdaságnak). Az említett adójogi szabályozás egy speciális adótörvényben létezett, tehát nem büntetőjogi kódex tartalmazta. Az első, 1886-ban bevezetett és beccariai elveken alapuló holland büntető törvénykönyv egyértelműen elzárkózott a társaságok büntetőjogi felelősségének lehetősége elől, kimondva, hogy csak természetes személyeket lehet büntetőjogi úton felelősségre vonni.

⁶ Stewart Field, Nico Jörg: Corporate Liability and Manslaughter: should we be going Dutch? Criminal Law Review January, 1991.

Az 1920–30-as években ez a merev elhatárolás bizonyos mértékig oldódott azért, hogy elkezdtek büntetőjogi szankciókat kivetni olyan személyekre, akik "társadalmi pozíciójukból" adódóan feltehetően megakadályozhatták volna a cselekmény bekövetkezését. (Pl. 1933-ból ismert egy eset, amikor egy nyomdában bekövetkezett és nyomdai dolgozó által elkövetett büntetendő cselekményért az alkalmazott helyett a nyomda igazgatóját vonták felelősségre). Ahogy Hollandiában nevezték, ez volt az ún. "intellektuális elkövetés" esetkőre.⁷

Az 1951-ben bevezetett, gazdasági bűncselekményekre vonatkozó speciális törvényben találkozunk először a gazdasági társaságok büntetőjogi felelősségével, azonban itt igen széles körben nyert elismerést. A jogi személyek bármely gazdasági bűncselekményért felelősségre vonhatók voltak: alkalmazottaik magatartásáért, sőt akár bárki más által elkövetett cselekményért is, ha az a gazdasági társaság hatáskörébe, működési körébe tartozott. Gyakorlatilag ez az angolszász jogból ismert "strict liability": csak az eredményre tekintettel bekövetkezett kötelezettségszegést kellett bizonyítani, a bűnösséget nem. Ebből következőleg

nem kellett bizonyítani a gazdasági társaság morális felróhatóságát sem, elég volt, ha alkalmazottja vagy mások kötelezettséget szegtek. Jellegetes büntetés a gazdasági társaság felszámolása volt.

A ma is hatályos 1976. évi büntetőjogi kódex 51. §-a⁸ bevezeti a jogi személyek büntetőjogi felelősségét: bármely bűncselekményre megállapítható és közvetlenül a jogi személlyel szemben büntetés szabható ki.

A holland gazdasági életben és ezáltal a jogi szabályozásban is mindig nagy hangsúlyt fektettek a gazdasági társaság ún. "éves beszámoló"-ira. 1976 előtt a gazdasági társaság igazgatójának, illetve managerének büntetőjogi felelősségét alapozta meg, ha az "éves beszámoló" elmaradt, valótlan adatokat tartalmazott, illetve közzétételében mulasztás történt. 1976-tól a gazdasági társaság felelősségét terhelte az "éves beszámoló" kérdésköre (az igazgató felelőssége helyett vagy mellett), így e törvényi szabályozás nem kis szerephez jutott már a kezdetektől.

2. Franciaország

A francia jogalkotásban viszonylag hamar, az 1670-es Grande Ordonnance Criminelle-ben megjelenik a jogi személyek büntetőjogi felelőssége, igen nagy részletességgel feldolgozva.

A XIX. században megszűnik a jogintézmény: sem felelősség, sem büntetés nem szabható ki jogi személyre. Az 1810. évi Code Napoléon sem szabályozta a kérdést, ennek azonban különböző gyakorlati és elméleti okai voltak. Az alapvető gyakorlati okot az szolgáltatta, hogy a XIX. századi Franciaországban egyáltalán nem terjedt el a gazdasági társasági forma. A francia forradalom egyén-központúsága nem adott teret a társulásoknak. Másrésztől – elméleti okként – megemlíthető, hogy a francia törvényalkotók figyelmét sem kerülhette el a jogi személyek büntetőjogi felelősségének alapvető büntetőjogi elvekbe (mens rea, ultra vires...) ütköző természete.

⁷ Hoge Raad, 13 Mar. 1933 (1933) *Nederlandse Jurisprudentie* (továbbiakban N.J.) 1385; R. A. Torringa: *De rechtspersoon als dader: strafbaar leidinggeven oan rechtspersonen*. 1984. 19. p.

⁸ T. J. Noyon, G. E. *LangemeAer*: *Het wetboek van strafrecht* (Gonda Quint, Arnham, 1972. 382a-398. p.

A századfordulón kibontakozó rohamos gazdasági és jogelméleti fejlődés azonban Franciaországban is éreztette hatását. A francia gazdasági társaságok vezető személyiségei sokat tettek a gazdasági kibontakozás és a jogi élet felvirágoztatása érdekében. Az e témakörben kialakult ideológia kapcsán, miszerint egy törvénysértés esetén hiába távolítja el a gazdasági társaság a "csaló" vezetőt, ha újat tesz a helyébe és a társaság üzletpolitikája nem változik; a jogi személyek büntetőjogi felelősségének kérdése is napirendre került. Mindenki számára egyértelművé vált, hogy szükség van a jogi személyek büntetőjogi felelősségének törvénybe iktatására. E szabályozás útjából jelentős akadályt gördített el a francia Alkotmánytanács, amikor 1882-ben alkotmány értelmezésében kimondta, hogy a francia alkotmány nem tiltja a jogi személyek felelősségre vonását.

Végül 1992-ben a büntetőkódex 121–122 §-ával a jogi személyek felelősségének és büntethetőségének kinyilvánítása törvényi szinten is elfogadottá vált.

III. Hatályos szabályozás: Hollandia, Franciaország (Összehasonlító jogintézmény-elemzés: hasonlóságok, különbségek)

1. Ki minősül jogi személynek?

A holland Btk. 51. § (3) bekezdése külön kiemeli, hogy a gazdasági társaságon túlmenően a jogi személyiség nélküli kereskedelmi társaságok, vállalkozások, illetve a hajózási társaságok magatartása is megalapozza a büntetőjogi felelősséget.

Egyebekben a holland szabályozás nem elemzi, hogy a jogi személyeknek konkrétan mely körére terjed ki a felelősség, így "a contrario" feltehetően mindegyikre.⁹

A francia törvény indokolása szerint – az állam kivételével – bármely jogi személy alanya lehet a felelősségi formának. Különbséget tesz nyereségorientált és nem nyereségorientált polgári jogi személy között, továbbá kiemeli a közjogi személyeket is. Külföldi jogi személyre ugyancsak vonatkozik a szabályozás.

2. Kinek a cselekménye alapozza meg a jogi személy büntetőjogi felelősségét?

Egy gazdasági társaság általában sok embert foglalkoztat különböző pozíciókban. A kérdés csupán az, mely munkakörben és milyen pozícióban kell tevékenykednie annak a személynek, akinek felróható magatartása alapul szolgálhat a gazdasági társaság büntetőjogi felelősségének megállapításához.

Mindössze az érdekesség kedvéért megemlítve az angolszász civiljogból vett Breton c/o. Graham esetben Lord Denning a következő metafórával érzékeltette a gazdasági társaságok felépítését és felelősségre vonásuk alapját: "Egy társaságot egy emberi lényhez lehet hasonlítani. Van agya és idegközpontja, ami konrollálja cselekedeteit. Van keze, amely mozgatja a dolgokat és végrehajtja a központi idegrendszerrel származó utasításokat. Néhány ember a társaságból csupán dolgozó, aki szolgámódra végrehajtja a központtól kapott

⁹ Guy Stessens: Corporate criminal liability: a comparative perspective. International and Comparative Law Quarterly January, 1994.

utasításokat, ők testesítik meg a "kezet". Mások: az igazgatók és managerek, akik az "agyat" testesítik meg, kontrollálják a működést. Ezen vezetők agya egyenlő a gazdasági társaság agyával és jogi szempontból is ez bír jelentőséggel.¹⁰

Vagy ahogyan a Tesco Supermarket c/o. Nattras ügyben kifejezést nyert: "Egyedül az "agy" az, ami képviseli, megtestesíti a társaságot, a "kéz" sosem".¹¹

Elvonatkoztatva az angolszász példától, Hollandiában az ún. "helyettesítő felelősség"-i forma létezik, melynek lényege, hogy a gazdasági társaság büntetőjogi felelősségét bárki (igazgató, alkalmazott, beosztott...) magatartása megalapozhatja, aki a gazdasági társaság érdekében cselekszik.

A híres "vasdrót"-esetben egy export manager nem megfelelően töltött ki néhány formanyomtatványt, továbbá az exportálás során is helytelenül járt el, amikor az illetékes hatóságoknak nem küldte meg a szükséges okmányokat.¹² A büntetőeljárás a cég tulajdonosa ellen indult (nem az expot manager ellen), és amikor a Hoge Raad (holland Legfelsőbb Bíróság) elmarasztaló ítéletében megállapította a cégtulajdonos felelősségét, ezt azzal indokolta, hogy a tulajdonos kontrollt gyakorolt az export manager felett és a tevékenység elfogadott volt a tulajdonos által. Jelen eset kapcsán alakult ki a holland jogban az a kritérium, hogy a konkrét elkövetőnek minden esetben a gazdasági társaság hatáskörén belül kell cselekednie és még ekkor is csak abban az esetben áll meg a gazdasági társaság felelőssége, ha a) a gazdasági társaságnak joga (és kötelessége) volt meghatározni, hogy az alkalmazott hogyan cselekedjék, illetve b) a cselekmény besorolható a társaság normális üzleti tevékenységi körébe.

Megjegyzendő, hogy az a) pontban említett ismérv nem mindig nyert töretlen alkalmazást a holland joggyakorlatban. 1948-ban a "bútor-esetben" egy alkalmazott saját elhatározásából indítatta, anélkül, hogy azt feletteseivel előzetesen egyeztetette volna, a háború utáni ártörvénynél jóval magasabb áron értékesített egy bútort a bútoráruházból, ahol dolgozott. Az áruház igazgató felelősségét azzal indokolta a Hoge Raad, hogy a profit az ő kezeihez folyt be.¹³

A b) kritérium értelmezésével kapcsolatban vita merült fel 1987-ben, amikor a groningeni egyetem egyik professzora egy tiltott ásatáshoz diákokat használt fel.¹⁴ Az egyetem először azzal védekezett, hogy a sírdomb ápolása olyan közfeladatnak minősül, ami az egyetem hatáskörébe tartozik. Állításuk alátámasztására hivatkoztak egy 1982-es jogesetre, amelyben döntvényi erőre emelkedett, hogy "hatóság" (ún. nyilvános szerv, intézmény) nem lehet büntetőjogi felelősség alanya közmunka teljesítése miatt. Erre a Hoge Raad kinyilvánította, hogy a holland alkotmány értelmében az egyetem nem minősül nyilvános szervnek. Az egyetem új jogi alapokra helyezkedett, amikor azt állította, hogy felelőssége csak akkor állna meg, ha tényleges konrollt gyakorolt volna a cselekmény (ásatás) felett. A Hoge Raad szerint ez a kijelentés minden jogi alapot nélkülöz.

A "vasdrót-export" esetből eredeztethető kérdés: vajon mely cselekmények tekinthetők a gazdasági társaság cselekményeinek, a "gyakorlati elkövető" kritérium bevezetését eredményezte. A "gyakorlati elkövető" a holland büntetőjogban az a személy, aki közvetlenül – fizikai úton – ugyan nem vett részt a cselekmény elkövetésében, de társa-

¹⁰ Card, Cross, Jones: Criminal law. Butterworth, London, 1992/ 166–167. p.

¹¹ Uo.

¹² Hoge Raad, 23. February 1954, NJ. 1954, 378. p.

¹³ Hoge Raad, 27. January 1948, NJ 1948, 197. p.

¹⁴ Hoge Raad, 10. November 1987, NJ 1987, 303. p.

dalmi és gazdasági funkciója által úgy tekintendő, mint a bűncselekmény elkövetője. Néhány holland jogász véleménye szerint azonban mindig az adott eset konkrét körülményeitől függ, hogy használhatjuk-e ezt a kritériumot.

A "gyakorlati elkövető" intézményére adott példa az 1981-es "halászati eset".¹⁵ Egy halászzattal foglalkozó gazdasági társaság ellen indult büntető eljárás, mivel állítólag tőkehalakra vadásztak tiltott övezetben. A Hoge Raad azt állította, hogy az eljárás ugyanúgy megindítható lett volna a hajtótulajdonos ellen, ha bizonyítást nyer, hogy megvalósította a törvénysértést akár azáltal, hogy ellenőrzést gyakorolt a hajó fedélzetén folyó tevékenység felett; akár azáltal, hogy a törvénysértő cselekmények elfogadást nyertek általa. Jelen esetből következtetve néhány holland büntetőjogász arra az álláspontra helyezkedett, hogy mindig a törvény célja dönti el, mi a célszerűbb: az egész társaság vagy a felelősök megbüntetése.

A holland mintával ellentétben Franciaországban a közvetlen, direkt felelősség elve az uralkodó. Ahogy azt a francia törvény megfogalmazza: a társaság csak akkor felelős, ha a cselekményt "saját maga számára és szervei vagy képviselői által" követte el. Ebben a korlátozott modellben csak a felsőbb, vezető hivatalnokok cselekményei bírnak jelentőséggel és lényeges az is, hogy a vezető a számára delegált hatalom, hatáskör keretein belül járjon el. Itt tehát nincs meg az a fajta szociális felelősség, amivel a holland jogban találkozhattunk: nevezetesen, hogy a vezető felelős alkalmazottai cselekményeiért, hiszen utasítási joga van felettük, megakadályozhatja törvénysértő magatartásukat.

3. *Mens rea* (mentális bűnösség)

Az előző pontokból adódóan következik, hogy a holland jogban az elkövetők szándéka összegződik, mint az a "kórház-eset"-ből is kifejezésre jut.¹⁶ Ez volt az első eset Hollandiában gondatlan emberölésre jogi személy által.

*1987-ben egy kórházat perbe fogtak egyrészt azzal vádolván, hogy elmulasztotta amortizálódott, fölöslegessé vált aneszteziológiai eszközeit leselejtezni, illetve a leselejtezés után eltávolítani a kórház épületéből. Másrészt a vád tárgyát képezte, hogy a kórház nem kísérte kellőképpen figyelemmel a technikai apparátus munkáját, akik – miután kisebb-nagyobb javításokat végeztek a műtéti eszközökön – visszahelyezték azokat használatra. Egy ilyen elavult műszert használtak egy műtéti beavatkozás során, amely sajnálatos módon a beteg halálához vezetett, nemcsak a kiöregedett eszközök használata miatt, hanem azért is, mivel az elavult műszer csövei nem megfelelően voltak összekapcsolva. Az igazgatóság azzal védekezett, hogy nem akadályozhatta volna meg a technikusok hanyagságát, mivel nem is tudott róla, hogy milyen munka folyik ott. A Hoge Raad úgy válaszolt: a felelősség azon alapszik, hogy az igazgatóság teljesen tudatlan volt a kórház mindennapi gyakorlati életében, holott ismerniük kellett volna azt. E jogesetből is kitűnik, hogy a tényleges elkövetők (technikusok) tudattartama és a "gyakorlati felelősök" (igazgatóság) tudattartama összegződik, így jön létre a "bűnös agy", a *mens rea*.*

¹⁵ Hoge Raad, 1. July 1981, NJ 1982, 80. p.

¹⁶ Hoge Raad, 23. December 1987, NJ 1988, 981. p.

Franciaországban azonban a mens rea vizsgálatánál közvetlenül a vezető szándéka vizsgálendő, mivel csak ő követheti el – a gazdasági társaság nevében és képviselőjében eljárva – a bűncselekményt. Itt tehát némiképp leegyszerűsödik a helyzet és az angol-szász modellhez kanyarodunk vissza.

A mens rea, a bűnös szándék könnyebb megközelíthetősége érdekében kiemelt érdemel a leghíresebb angol-szász felelősségi esetből a Tesco Supermarket c/o. Naitras ügyből Lord Reid magánvéleménye:

"Egy élő személynek van agya, így lehet szándékos vagy gondatlan magatartása és vannak kezei, melyekkel képes megvalósítani szándékát. A gazdasági társaságnak egyik sincs: élő személyek által tud csak cselekedni, nem mindig egy és nem mindig ugyanazon személy által. Ez a személy nem a társaság érdekében beszél vagy cselekszik. Úgy cselekszik, mint maga a társaság, az agya és a cselekedetei nem sajátjai többé, hanem a társaságé. Nem kérdéses a társaság felelőssége. A személy nem szolgaként, képviselőként, ügynökként vagy küldötként jár el. Megtestesíti a társaságot, vagy úgy is megközelíthetjük a kérdést, hogy hall és beszél a társaság személyiségen keresztül, az ő agya a társaság agya. Ha bűnös az agya, az a társaság bűnös agyát jelenti".¹⁷

4. Érdekeltség

Alapvető különbség van a holland és a francia jogi szabályozás között a tekintetben is, hogy míg a franciáknál a gazdasági társaság érdekében ("saját maga számára") kell elkövetni a törvénysértő cselekményt, addig a holland jogban nem elvárás a pénzügyi, anyagi előny.

A holland joggyakorlatban azonban – mint ahogyan azt a "bútor eset"-nél láttuk – az alkalmazott bármely cselekménye büntetendő, ami a társaságnak előnyt hozott. Tehát amennyiben a munkavállaló saját kezdeményezésére cselekszik és ezzel előnyt szerez – a tevékenységről akár tudomással sem bíró – gazdasági társaságnak, ez már önmagában megalapozza a gazdasági társaság felelősségét. A fentiekkel ellentétben a francia törvény indokolása kiemeli: "a jogi személy büntetőjogi felelősségét nem állapíthatjuk meg az esetben, ha hatáskörének gyakorlásakor vagy annak alkalmával egyik alkalmazottja követi el a törvénysértést, de ez a személy kizárólag saját kezdeményezésére cselekszik így, még akkor is, ha ebből a jogi személynek előnye származhat." Egyebekben a francia jogban a gazdasági társaságnak szerzett bármely előny jelentőséggel bír a jogi személy felelősségének megállapításakor.

5. Tetteség-részesség- tani kérdések

A jogi személy felelősségének szabályozásakor mind a holland, mind pedig a francia törvényalkotó figyelemmel volt – az önálló tettesi minőségen túl – a részesi cselekmények büntetendővé nyilvánítására is.

A holland törvényhozó leszögezi: "a jogi személy lehet részes is a bűncselekményben", míg a francia indokolás részletesen meghatározza a részesség feltételeit,

¹⁷ Lásd a 6. sz. jegyzetet.

felsorakoztatva azokat a tipikus bűncselekményeket, ahol a részesség kiemelt szerephez juthat: " A jogi személyt minden esetben felelősségre lehet vonni, mint bűnrészeset, ha egy harmadik személy követte el a törvénysértést és ez a harmadik személy a jogi személy szervének vagy képviselőjének utasítására cselekedett. Kifejezetten ez az eset valósul meg az ipari dokumentumokra vonatkozó lopás tényállásában, elektromos áram lopása kapcsán ..." Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a természetes személy felelősségét is a jogi személy vállalná magára; a természetes személy által elkövetett önálló tettesi cselekményhez kapcsolódik a jogi személy járulékos részesi cselekménye.

6. A jogi személy vezetőjének, igazgatójának felelőssége

Mindkét nyugat európai büntető kódex lehetővé teszi ugyanazért a cselekményért – a jogi személy felelősségének megállapítása mellett – a jogi személy vezetőjének felelősségre vonását is. A francia Btk-ban ehhez speciális feltételeknek kell teljesülniük: "a vállalat vezetőinek büntetőjogi felelősséget a jogi személy felelőssége mellett is meg lehet állapítani, ha a) bizonyított, hogy ezen vezetők személyesen részt vettek a törvénysértést eredményező döntés meghozatalában, illetve annak végrehajtásában vagy b) ha a törvény kifejezetten előírja, hogy bizonyos törvénysértésekért személyesen feleljenek".

7. Mely bűncselekmények esetén van helye a jogi személy büntetőjogi felelőssége megállapításának?

Ellentétben a francia kódex-szel, a holland jogban nincs konkrétan meghatározva, hogy a bűncselekmények mely körére vonatkozhat a jogi személy cselekményének büntetendővé nyilvánítása. Hollandiában – elméletileg – bármely bűncselekmény elkövetése megalapozhatja a gazdasági társaság felelősségét, a konkrét esetben mindig a bíró mérlegelésétől függ, hogy – álláspontja szerint – a cselekmény megvalósítható-e jogi személy által vagy sem.

A francia Btk-ban az adott bűncselekménynél a törvényhozó kifejezetten meghatározza, hogy a cselekmény elkövetése esetén a jogi személy felelőssége megállapítható-e. Ezáltal taxatív felsorolás készíthető azon bűncselekményekről, melyek jogi személy által is elkövethetők. Legtipikusabb tényállások a személy, vagyon, állam, közbéke és nemzet elleni fejezetben találhatóak, de ezeken túlmenően az adaptációs törvény más törvényekben szereplő törvénysértések esetén is megállapíthatónak tartja a jogi személy büntetőjogi felelősségét – a teljesség igénye nélkül –, nevezetesen : szerzői jogok megsértése, csőd, levegőszennyezés, környezetvédelem alá tartozó létesítményekre vonatkozó rendelkezések megsértése, versenytörvény... stb. Ellentétben viszont a holland megoldással, a francia munkajogban és kereskedelmi jogban még nem nyert elismerést a jogi személy felelőssége.

Hollandiában a gazdasági társaságok felelősségének szabályozása általános a munkajogban. Példaként említendő, hogy az a munkáltató, aki a munkavállalókat napi 8 órás munkaidőt meghaladó munkára kötelezi, büntetőjogi eljárásnak veti alá magát és – egyebek mellett – vissza kell fizetnie az összeget, amit a túlmunkáltatással nyert. Jelen eset kapcsán egy speciális ügyészi direktíva előírja, hogy az ilyen túlmunkáltatás során az első esetekben a gazdasági társaságot kell felelősségre vonni, míg a megismétlődő

5–6 esetben már célszerűbb – a gazdasági társaság kikerülésével – a felelős személyek felkutatása és megbüntetése.

Közös vonás azonban, hogy mind a francia mind a holland jogban az alanyi oldal szándékos vagy gondatlan volta egyaránt megalapozza a társaság büntetőjogi felelősséget.

8. A jogi személyre kiszabható büntetések

Hogy mely szankciók alkalmazása célravezető jogi személyekkel szemben, ez nagymértékben függ az adott ország büntető kódexében rögzített és rendelkezésre álló szankciók fajtáitól is. Az előbbi fejezetben említést nyert, hogy Magyarországon az alternatívák meglehetősen szűkösek, hiszen – a büntetések természetéből adódóan – kizárólag a pénzbüntetésre korlátozódna a jogi személlyel szemben alkalmazandó büntetések köre. Tekintettel azonban arra, hogy Nyugat-Európában szélesebb skálán mozognak a kiszabható büntetések, így ott a törvénynek pontosan meg kell határoznia a lehetséges büntetések nemeit.

Franciaországban a Btk. általános része taxatíve felsorolja, hogy mely büntetések vehetők ki jogi személyre (C.P. 131– 137-től 131–40-ig, 132–12-től 132–15-ig): max. 5 alkalommal bírságható meg (természetes személyek esetén max. tízszer alkalmazható ez a büntetés); speciális gazdasági tevékenységre kötelezhető; felosztható; az adott bűncselekmény alapjául szolgáló gazdasági tevékenység felszámoltatható, sajtóban közzétehető a jogsértő magatartás ismertetése, rontva ezzel a gazdasági társaság jó hírnevét a piacon; az igazságszolgáltatás által ellenőrzés alá vehető.

A holland törvényalkotó nem él taxatív felsorolással, ehelyett úgy rendelkezik, hogy bármely büntetés kivethető jogi személyre, amelyet a jogi személy természete nem zár ki. (Nyilvánvaló, hogy a büntetés természetéből adódó kizárás esetén mindenekelőtt a szabadságvesztés jöhet szóba).

IV. Konklúzió: kivétítés a "de lege ferenda" magyar szabályozásra

Mindenekelőtt vizsgálandó a kérdés: lenne-e értelme a jogi személy büntetőjogi felelőssége Magyarországon történő törvénybeiktatásának. Ugyanis a magyar Btk. szankciórendszer- skálája távolról sem olyan széleskörű, mint ahogyan azt Franciaországban vagy Hollandiában láthattuk. A büntetések közül kizárólag a pénzbüntetésre korlátozódna a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetések köre, ez a pénzüsszeg pedig mint polgári jogi kártérítés vagy államigazgatási bírság is kiszabható.

Érdemes-e kriminalizálni ott, ahol – talán – hatékonyak tudunk lenni a büntetőjog, mint "ultima ratio" alkalmazása nélkül is?

Nyilvánvaló, hogy a jelenleg hatályban lévő és a jogi személyre kivethető polgári jogi, államigazgatási, gazdasági jogi szankciók nem elég hatékonyak. Ez azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy azok jelentős mértékű szigorításával ne lehetne elérni a kívánt hatást. Amennyiben a sokszorosára emelt bírság vagy a társaság felosztatásával történő fenyegetés sem lenne elég visszatartó erő a gazdasági társaságok számára, még mindig igénybevehető a büntetőjogi kriminalizálás. Elsődleges feladat tehát a probléma büntetőjogon kívüli eszközökkel történő kezelése.

Ha a magyar joggyakorlatban mégis szükség lenne a jogi személy büntetőjogi felelőssége Btk-ban történő szabályozására (gondoljunk itt az Európai Unióhoz való csatlakozás során hazánkkal szemben is – feltehetően – támasztandó követelményekre), ehhez elengedhetetlen feltétel a hatályos szankciórendszer jelentős mértékű kibővítése. A szankcionálás azonban mindig felelősséget feltételez, mértéke a felelősség fokához igazodik. Újra szembetaláljuk tehát magunkat a problémával: megállapítható-e, és ha igen, milyen mértékben a jogi személy büntetőjogi felelőssége.

Mivel a bűnösség megállapítása és bizonyítása a jogi személy esetében rendkívül nehézkes, így célszerűbb lenne speciálisan a jogi személyekkel szemben alkalmazható intézkedések bevezetése, melyek alkalmazásának alapja nem a bűnösség, hanem a társadalomra veszélyesség.

Fentiekén túlmenően büntetés kiszabására olyan feltételek mellett kerülhet sor, hogy vagy – a jogi személy alkalmazottai, munkavállalói és munkáltatói által átfogott – kollektív felelősséget teremtünk, vagy pedig kizárólag a jogi személy vezetőit, direktorait büntetjük.

Ez utóbbi megoldás speciális fajtájával találkozhattunk az osztrák Btk-ban "gazdagodás lefőlözése" néven bevezetett mellékbüntetéssel.¹⁸ Ennek értelmében a jogi személy vezető alkalmazottja által elkövetett büntetendő cselekmény esetén, ha a bűncselekményből nyert haszon az egy millió schillinget meghaladta, a gazdagodó cég a büntetendő cselekményből származó nyereség visszafizetésére volt kötelezhető. Az osztrákok a közelmúltban (az 1996-os Btk módosításukban) újra szabályozták a jogintézményt akként, hogy megszűnt az intézmény mellékbüntetés jellege. A módosítás értelmében a " gazdagodás lefőlözése " a büntetéssel fenyegetett cselekmény elkövetéséhez kapcsolódik és nem feltétele a – mellékbüntetéshez elengedhetetlen – bűnösség. Hasonló szabályozás bevezetése a magyar Btk - ban is meghonosítható lehetne.

Felhasznált irodalom

Burgstaller, M.: Geldstrafe und andere Reaktionen gegen das Vermögen im österreichischen Strafrecht. Juristische Ausbildung und Praxisvorbeitung, 1996/97. 10–17. p.

Card, Cross, Jones: Criminal law. Butterworth, London, 1992.

Field, S.– Jörg, N.: Corporate Liability and Manslaughter: should we be going Dutch? Criminal Law Review January, 1991.

Fülöp Sándor: A jogi személyek büntető jogalanyisága. Magyar jog, 1993/6.

Nagy Ferenc – Tokaji Géza: A magyar büntetőjog általános része. Szeged, 1993. JATEPress.

Simon P. Robert-Tissot: A fresh insight into the corporate criminal mind: Meridian Geobal Funds Management Asia Ltd v. The Securities Commission. The Company Lawyer, 1996/4.

Stessens, Guy: Corporate criminal liability: a comparative perspective. International and Comparative Law Quarterly January, 1994.

¹⁸ *Burgstaller, M.*: Geldstrafe und andere Reaktionen gegen das Vermögen im österreichischen Strafrecht. Juristische Ausbildung und Praxisvorbeitung, 1996/97. 10–17. p.

ZSANETT FANTOLY

CORPORATES CRIMINAL LIABILITY WITH REGARDS TO THE
"DE LEGE FERENDA" HUNGARIAN REGULATION

(Summary)

The topic of the thesis corporate criminal liability is yet unknown in Hungary. However, if our country intends to join the European Union, it will be imperative to introduce this institution into our Criminal Code.

Corporate criminal liability is most developed in France and Holland (less in English case. law). Clearly then, if Hungary should choose to introduce this principle of law into its legal system, the models of France and Holland will bear great importance.

The thesis has analysed the major issues in this field and considered fundamental principles such as " mens rea " and " ultra vires ". The author has also discussed the relevant regulations of the French and Dutch Criminal Codes in details. This allows her to make a valuable comparison between the French and Dutch models. The author has also completed extensive research of the cases of Dutch legal practice in this field.

The aim of the thesis is to assist the " de lege ferenda " Hungarian legal regulation.